

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ РОЗВИНЕНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Олександр Видра, кандидат психологічних наук,

начальник навчально-методичного відділу

Чернігівського державного педагогічного університету
імені Т. Г. Шевченка

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ РОЗВИНЕНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Представлена програма та методика констатувального експерименту, комплекс показників, критеріїв та методів діагностики компонентів психологічної культури майбутнього вчителя трудового навчання; здійснено аналіз та інтерпретацію результатів вивчення розвиненості психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання в умовах вищого педагогічного навчального закладу.

Актуальність проблеми дослідження. Ефективність будь-якої теорії полягає у її практичній перевірці, підтвердженні та використанні. Розкривши теоретичні аспекти проблеми психологічної культури вчителя та встановивши її специфіку для вчителя праці, ми запропонували концептуальну модель психологічної культури майбутнього вчителя трудового навчання [1], яка була розроблена відповідно до концепції тривимірної, поєднано-конкретизованої психологічної структури особистості, за В. Рибалкою [6, 105], а також відповідно до позицій особистісного, рефлексивно-ціннісно-креативного підходу [6, 156] (обраного для розв'язання даної проблеми), професіографічних вимог і специфіки навчально-професійної діяльності вчителя праці. Розроблена концептуальна модель і запропонований підхід потребують експериментальної перевірки, практичного підтвердження і відповідного уточнення.

Метою даної роботи є експериментально перевірити та уточнити теоретично розроблену концептуальну модель психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання, обраний підхід до вивчення даної проблеми, вивчити розвиненість психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання в умовах традиційного навчання у вищому педагогічному навчальному закладі.

Виклад матеріалу. Розроблена нами концептуальна модель психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання включає сім компонентів (**комунікативний, мотиваційний, характерологічний, рефлексивний, досвідний, інтелектуальний та психофізіологічний**), які розглядаються на **рефлексивному, ціннісному і творчому рівнях** розвитку та функціонування відповідно до особистісного, рефлексивно-

ціннісно-креативного підходу до вивчення даної проблеми. Згідно з даною моделлю та методологічним підходом були визначені методика і процедура констатувального експерименту, підбрані психодіагностичний інструментарій, розроблений комплекс показників та критеріїв вивчення розвиненості компонентів психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання (табл. 1)

Констатувальний експеримент складався з **трьох** послідовних етапів. На **першому** було здійснене пілотажне дослідження, за результатами якого перевірено раціональність та обґрунтованість обрання піддослідних, арсеналу методик, конкретизовано процедуру експерименту. На **другому** – досліджувалися показники розвиненості компонентів психологічної культури студентів. На **третьому етапі** проаналізовано та інтерпретовано результати вивчення розвиненості психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання в умовах вищого педагогічного навчального закладу. Експериментальне дослідження виконувалося на базі Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, Прилуцького педагогічного коледжу імені І. Франка, Глухівського державного педагогічного університету, Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. У констатувальному експерименті брали участь 443 майбутніх вчителів трудового навчання.

У процесі констатувального експерименту було досліджено змістове наповнення кожного компонента психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання, на основі кількісного і якісного аналізу встановлені особливості їх функціонування, впливу на професійний розвиток та

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ РОЗВИНЕНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Таблиця 1

Психодіагностичні показники та діагностичний інструментарій вивчення психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання

Психодіагностичні показники компонентів психологічної культури майбутнього вчителя трудового навчання	Психодіагностичний інструментарій та критерій оцінки
1. Комунікативний компонент	
Усвідомлення наявного і потрібного рівня розвитку комунікативних здібностей; аксіологічне засвоєння елементів спілкування; створення нових моделей процесу педагогічного спілкування	Методика "КОС – 2" В.В. Синявського і Б.О. Федоришина [7, 32], "високий і дуже високий показник комунікативних і організаційних здібностей"
2. Мотиваційний компонент	
Самоаналіз власних мотивів і смислів навчально-професійної діяльності; інтерес до професії вчителя; цінування праці педагога; відданість гуманістичним ідеалам; творчі мотиви трудової технічної, психолого-педагогічної діяльності	Методика "Орієнтаційна анкета" Б. Басса [5, 30], "спрямованість на зацікавленість у діяльності, орієнтацію на професійне спілкування"; модифікована версія методики "Психологічна культура" О.І. Моткова, "високий рівень розвитку професійно-психологічних прагнень, їх реалізації, мінімальна різниця між даними показниками"
3. Характерологічний компонент	
Усвідомлення і моніторинг таких рис характеру, як любов до праці, наполегливість, акуратність, дисциплінованість, емоційна зрівноваженість; моральна, інтелектуальна, праксична почуттєвість до навчально-професійної діяльності; створення нових характерологічних програм поведінки та діяльності у навчанні й професійній праці	Тест-анкета "Емоційна спрямованість" Б.І. Додонова [4, 384], "пріоритет альтруїстичних, праксичних, гностичних, естетичних емоцій у навчально-професійній діяльності"
4. Рефлексивний компонент	
Самоусвідомлення образу "Я", образу професії вчителя трудового навчання; усвідомлення особистості та її внутрішнього світу як найвищої цінності; самокреативність	Методики "Дослідження самооцінки за допомогою процедури ранжування" модифікація методики С.А. Будасси [4, 561], "адекватний розвиток самооцінки"
5. Досвідний компонент	
Усвідомлення свого рівня професійних знань, умінь, власної ієрархії системи цінностей; цінування психологічних знань, умінь, навичок, властивостей особистості власної та учня, як вищих цінностей; індивідуальний професійно-психологічний світогляд	Методика "Ціннісні орієнтації" М. Рокіча [5, 25], "пріоритет гуманістичних цінностей, цінностей "пізнання" та "освіченості"; оцінка успішності навчання студентів з психологічних, педагогічних і технічних дисциплін
6. Інтелектуальний компонент	
Усвідомлення наявного і потрібного рівнів розвитку інтелекту та мислення; ціннісне відношення до інтелектуальних здібностей і властивостей; творче використання можливостей інтелекту і мислення у професійній діяльності	"Оцінка рівня розвитку технічного мислення" Тест Беннета [3, 305], "високий рівень розвитку технічного мислення"; "Тест візуально-просторового інтелекту" Х. Зіверт [2, 28] "середній – високий рівень розвитку інтелекту"
7. Психофізіологічний компонент	
Рефлексивна інтроспекція психофізіологічних особливостей у трудовій діяльності; індивідуальний стиль діяльності, відповідний власному типу темпераменту	Особистісний опитувальник Г. Айзенка [5, 55]; авторська анкета, "використання психофізіологічних особливостей студентами у навчально-професійній діяльності"

вікова динаміка досліджуваних процесів у період навчання студентів вищого педагогічного навчального закладу з другого до четвертого курсу.

За результатами констатувального експерименту з'ясовано наступне.

Загальні показники

Розвиненість комунікативного компонента психологічної культури студентів другого курсу характеризується середнім та нижче середнього рівнем. За даним показником з другого до

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ РОЗВИНЕНOSTІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

четвертого курсу розвиток психологічної культури більшої кількості студентів (69,4 %) підвищується до середнього і вище середнього рівня. Але при цьому спостерігається низька рефлексія студентами комунікативних здібностей, їх посередня оцінка, фактично відсутня творча взаємодія у спілкуванні.

Значна частина студентів як другого (48,3 %), так і четвертого (31,9 %) років навчання мають низький рівень розвитку **мотиваційного компонента** психологічної культури. До позитивних тенденцій розвитку цього компонента слід віднести істотне підвищення рівнів системи професійних прагнень студентів на четвертому курсі. Негативні тенденції розвитку проявляються у тому, що реалізація системи професійних прагнень залишається на тому ж самому рівні. Спостерігається слабке усвідомлення студентами образу професії вчителя трудового навчання, майже відсутні інтерес та творчі мотиви до навчання.

Середнім рівнем характеризується розвиток **характерологічного компонента** психологічної культури більшості майбутніх вчителів трудового навчання як на другому (70 %), так і на четвертому (57,6 %) роках навчання. Збільшення кількості студентів, які переважно усвідомлюють і цінують любов до праці, наполегливість, акуратність, дисциплінованість, відчують гностичні, праксичні та альтруїстичні емоції у навчанні та професійній діяльності, є незначним, що можна віднести до негативної тенденції розвитку даного компонента.

Розвиток **рефлексивного компонента** психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання можна охарактеризувати як низький, оскільки основна частина студентів (80,8 % на другому курсі та 64,6 % на четвертому курсі) має неадекватний розвиток самооцінки, що негативно впливає на їх професійну підготовку та діяльність. Позитивним у динаміці розвитку цього компонента є збільшення на 15,8 % кількості студентів четвертого курсу з адекватною розвинутою самооцінкою. При цьому залишається сталою кількістю студентів із заниженою самооцінкою, що свідчить про низький рівень самокреативності студентів.

Низький рівень розвинутої **досвідного компонента** психологічної культури засвідчили результати низької та нижче середньої успішності навчання 62 % студентів з психологічних, педагогічних і технічних дисциплін, а також результати дослідження ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів трудового навчання, за якими 40 % студентів другого і 30 % студентів

четвертого курсів обрали на перші позиції індивідуалістичні цінності (матеріальні цінності, розваги, незалежність тощо). 15 % студентів другого року навчання обрали цінності самореалізації у перших позиціях ієрархії. На четвертому курсі кількість таких студентів збільшується до 24,6 %. Протягом навчання залишається сталою кількістю студентів, які обирають цінності особистісного розвитку – 20 %. Відбувається невелике збільшення кількості студентів (з 15 % на другому курсі до 20,2 % на четвертому році навчання), які віддають перевагу гуманістичним цінностям. 10 % студентів другого року навчання мають несформовану систему ціннісних орієнтацій, що свідчить про відсутність усвідомлення власної ієрархії системи цінностей. На четвертому році навчання дана тенденція зменшується до 5 %.

Інтелектуальний компонент психологічної культури характеризується середніми показниками розвитку його складових як на другому так і на четвертому роках навчання більшості студентів. Позитивна тенденція розвитку інтелектуального компонента проявляється у певному збільшенні рівня оцінки цінності технічного мислення та візуально-просторового інтелекту протягом навчання. Негативним у розвитку даного компонента є слабка мотивація студентів щодо творчого використання їх інтелектуальних властивостей у навчальній та професійній діяльності як майбутнього вчителя трудового навчання, що свідчить про середній рівень розвитку їх інтелектуальної культури як складової психологічної культури.

Розвиток **психофізіологічного компонента** психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання характеризується переважанням низьких показників як на другому (71 %), так і на четвертому (65,1 %) роках навчання. Слід зауважити, що ці студенти намагаються використовувати моделі та стилі діяльності, не притаманні своїм психофізіологічним особливостям унаслідок їх низького рівня усвідомлення і цінності, що належать до негативної тенденції розвитку зазначеного компоненту.

За результатами факторного аналізу з'ясовано, що існує **5 факторів**, які впливають на розвиток компонентів психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання: головний – **“ціннісно-психологічний” фактор** (8,084; 23,778%) (у дужках наведена відповідно дисперсія фактора і його внесок у сумарну дисперсію у відсотках); загальні – **“фактор рефлексії”**

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ РОЗВИНЕНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

(2,897; 8,521%), **“фактор творчості”** (2,654; 7,805%); часткові – **“фактор любові до дітей”** (2,29; 6,736%), **“інтелектуальний фактор”** (1,823; 5,361%). Ці дані, з одного боку, підтверджують правильність обраного нами особистісного, рефлексивно-ціннісно-креативного методологічного підходу до вивчення психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання. Водночас виникає необхідність уточнення його назви – він має бути визначений, як **особистісний, ціннісно-рефлексивно-креативний** підхід. Відповідно до цього, у концептуальній моделі **розвиток і функціонування компонентів психологічної культури слід розглядати спочатку на ціннісному, потім на рефлексивному і далі на творчому рівнях.**

Індивідуально-психологічні особливості розвиненості психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання

Досліджуючи загальні тенденції розвиненості компонентів психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання, ми звернули увагу на те, що за більшістю психодіагностичних показників компонентів психологічної культури студентів існує значна дисперсія, тобто суттєві розбіжності в розвитку компонентів у різних респондентів. Таким чином, було встановлено, що попри визначені загальні закономірності розвитку компонентів психологічної культури студентів, існує індивідуальна своєрідність у розвиненості психологічної культури майбутніх вчителів трудового навчання.

З метою складення індивідуальних профілів розвиненості компонентів психологічної культури у досліджуваних студентів, було використано метод кодування емпіричних даних і переведення цих значень у стандартизовані бали. Кодування здійснювалось за наступною шкалою:

1	2	3	4	5
низькі		середні		високі

Якщо компонент досліджувався за декількома показниками, то обраховувались значення середніх балів. Таким чином, кожен з семи компонентів психологічної культури кожного досліджуваного отримав певний бал і виникла можливість представити індивідуальні особливості розвиненості компонентів психологічної культури студентів у вигляді діаграми. Звісно, кожна діаграма отримала, таким чином, індивідуальний профіль.

На рисунку 1 зображено приклад індивідуального профілю розвиненості компонентів психологічної культури досліджуваного

Олександра В. (студент другого курсу, що здобуває кваліфікацію “Вчитель трудового навчання”), який може бути охарактеризовано як профіль, характерний для майбутнього вчителя трудового навчання з *високою* психологічною культурою.

З діаграми наочно видно, що такий рівень не означає абсолютний і максимальний розвиток всіх компонентів психологічної культури, та в реальності це й не є можливим. Розвиток завжди відбувається як процес появи суперечностей і їх розв’язання є нерівномірним, стрибкоподібним процесом. Завищений рівень розвитку того чи іншого компонента може навіть виступати внутрішньою перешкодою розвитку психологічної культури, оскільки суб’єкт у процесі навчання і на рівні професійного функціонування буде намагатися компенсувати слабкіші сторони особистісного розвитку одним або двома компонентами, які характеризуються високими показниками.

Хоча контур цього індивідуального профілю розвиненості психологічної культури є досить рівномірним, рисунок демонструє й слабкі сторони розвиненості компонентів психологічної культури для цього суб’єкта, в даному випадку недостатність характерологічного компонента, що є *актуальною зоною саморозвитку* цього студента. Проте в цілому, значення показників свідчать про високу психологічну культуру студента як майбутнього вчителя праці.

На рисунку 2 представлено графічне зображення іншого індивідуального профілю розвиненості компонентів психологічної культури досліджуваної Ірини Л. (студентка другого курсу, що здобуває кваліфікацію “Вчитель трудового навчання”), яка ілюструє проблемність у розвитку і функціонуванні компонентів психологічної культури майбутнього вчителя трудового

навчання.

Діаграма наочно демонструє нерівномірність у розвитку та функціонуванні компонентів психологічної культури саме цієї особистості, що відображається у нерівномірному контурі. Описово можна сказати, що у цієї людини юнацького віку високо розвинені комунікативний і характерологічний компоненти психологічної культури, однак при цьому, рівень розвитку і функціонування інших компонентів є свідченням того, що розвинені комунікативний й емоційний компоненти слабкою мірою спираються на професійно важливі цінності, інтелектуальні

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ РОЗВИНЕНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Рис. 1. Індивідуальний профіль розвиненості компонентів психологічної культури (досліджуваний Олександр В., студент другого курсу)

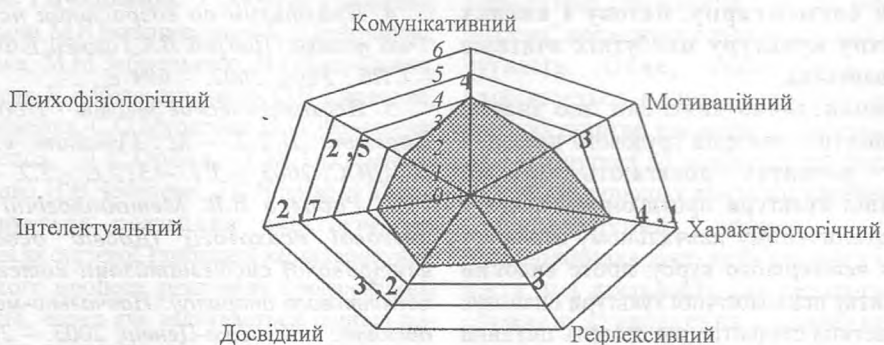

Рис. 2. Індивідуальний профіль розвиненості компонентів психологічної культури (досліджувана Ірина Л., студентка другого курсу)

здібності, рефлексію, психофізіологічні особливості досвід досліджуваної.

Таким чином, дана особистість характеризується як майбутній вчитель трудового навчання із базовою психологічною культурою, а також з певною дисгармонією у розвитку та функціонуванні її компонентів.

Як бачимо, кількісний і якісний аналіз індивідуальних проявів розвиненості та функціонування компонентів психологічної культури дозволяє встановити наявність спільних рис у певних групах студентів. На основі цього ми розрізняємо: 1) *елементарну* психологічну культуру майбутніх вчителів трудового навчання – слабе усвідомлення студентами наявного і потрібного рівня розвитку своїх професійних якостей, здібностей, психологічних знань та умінь, слабкий ціннісний рівень їх свідомого засвоєння, відсутність творчого використання професійно-психологічних знань у навчальній та професійній діяльності (50,6 % студентів другого і 47 % четвертого курсу); 2) *базову* психологічну культуру – усвідомлення студентом наявного і потрібного рівня розвитку своїх професійних якостей, здібностей, психолого-педагогічних знань та умінь, але слабкі дії щодо розвитку даних

елементів у собі; усвідомлення психологічних знань як цінностей, що розміщені на перших позиціях у системі ціннісних орієнтацій, репродуктивні й творчі дії щодо використання психологічних знань у навчальній та професійній діяльності (42 % студентів другого і 45 % четвертого курсу); 3) *високу* психологічну культуру майбутніх вчителів трудового навчання – високий рівень усвідомлення майбутнім вчителем трудового навчання наявного і потрібного рівня розвитку своїх професійних якостей, здібностей, психолого-педагогічних знань та умінь і спрямовані, активні дії щодо розвитку даних елементів у собі, усвідомлення психологічних знань як цінностей, що є пріоритетними у системі професійних ціннісних орієнтацій, різноманітність та варіативність моделей поведінки і навчально-професійної діяльності, творче використання психологічних знань у навчальній та професійній діяльності (7,4 % студентів другого і 8 % четвертого курсу).

Висновки. Таким чином, на основі результатів констатувального експерименту вихідний методологічний підхід отримав уточнення назви як **особистісний, ціннісно-рефлексивно-креативний**. Відповідно компоненти

